

Cumhuriyet, Yasa ve Türkiye'de Modern Siyasetin Kuruluşu

Belgin Tarhan*

Öz

Bu çalışma, yeni bir toplum ve siyaset inşa etmek üzere yola çıkan modern cumhuriyetlerin kuruluşunu ele almaktadır. İncelemenin odağında, cumhuriyetçi felsefedeki yasa kavramı vardır. Siyasal iktidarın yasa karşısındaki konumu, cumhuriyetlerin demokratik mi ya da otoriter bir yol mu izleyeceğine dair bir fikir vermektedir. Hukuki bir inceleme niteliği taşımayan bu çalışma, siyaset felsefesiyle yakın siyasi tarih disiplini sınırları içinde kalarak Amerikan ve Fransız Cumhuriyetleri deneyimlerinden hareket etmektedir. Makalenin amacı, Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşunda siyasal iktidarın (temel) yasa karşısındaki konumunu incelemektir. Bu bağlamda, kuruluşa erkler ayrılığına dayalı bir hükümet düzeninin kurulamamasının idare ve yargı kurumu üzerindeki sonuçları tartışılmaktadır. Geniş bir arka plana sahip olan konu, Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşun ilk evresi sayılabilecek Birinci Meclis dönemiyle (1920-1923) sınırlı tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Yasa, Siyasal İktidar, Erkler Ayrılığı, Birinci Meclis, Türkiye'de Cumhuriyet.

The Republic, the Law and the Establishment of Modern Politics in Türkiye Abstract

This study is about establishing modern republics that set out to build a new society and politics. At the center of the analysis is the concept of law in republican philosophy. The position of political power vis-à-vis the law provides an insight into whether republics will follow a democratic or an authoritarian path. The study does not qualify as a legal analysis and moves from the experiences of American and French Republics by staying within the boundaries of political philosophy and discipline of recent political history. The article aims to analyze the position of political power vis-a-vis the law at the foundation of the Republic in Türkiye. In this context, the consequences of failing to establish a governmental order based on the separation of powers at the foundation of the Republic on the administrative and judicial institutions are discussed. Since the issue has a broad background, it is limited to the period of the First Assembly (1920-1923) which can be considered as the first phase of the Republican Establishment.

Keywords. Republic, Law, Political Power, Separation of Power, First Assembly, Republic in Türkiye.

*Dr. Öğretim Üyesi | Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Söke İşletme Fakültesi
belgin.buyukbuga@adu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0950-3363

DOI: 10.36484/liberal.1392931

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı: 115, Yaz 2024, ss. 21-34.
Gönderim Tarihi: 20 Kasım 2023 | Kabul Tarihi: 5 Temmuz 2024

Giriş

Yönetim biçimi olarak cumhuriyet, günümüze özgü yeni bir keşif değildir. İtalyan kent devletlerinden Roma İmparatorluğu'na kadar varan uzun bir geçmişe sahiptir. Cumhuriyet, yalnızca günümüzün çağdaş, müreffeh ve ileri toplumlarına özgü bir siyasal rejim de değildir. Modern demokrasiyle uyumlu, eşit ve özgür yurttaşlık düzeni kuran cumhuriyetlerin yanında zümre oligarşisine savrulan cumhuriyetler daha yaygındır. Toplumların ekonomik ve siyasal kültürleriyle şekillenen birbirinden farklı cumhuriyet idareleri söz konusudur. Sözelimi Çin, Kuzey Kore, İran'ın yanı sıra Türkiye, Fransa ve Amerika'da da cumhuriyet rejimi vardır. Cumhuriyet idarelerinin farklı görünümüne rağmen geçmişten günümüze dek gelen bir cumhuriyet fikrinden/idesinden söz edilebilir. Özgürlükçü bir cumhuriyet idesi ya da felsefesi, hiçbir ayrıma tabi tutmaksızın yurttaşlarının tümünün hak ve hürriyetlerini anayasal olarak güvence altına alan, fiilen yasa önünde eşitliği sağlayan, toplumun tüm kesimlerini siyaset arenasına dahil etmek için siyasal katılımı teşvik eden bir yönetim arayışı peşindedir.

Özgürlükçü bir cumhuriyet idealinde iki unsurun öne çıktığı ileri sürülebilir: İlki tüm yurttaşların hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir yasal hukuksal sistemdir. Diğeri ise toplumun tüm kesimlerine açık tutulan siyasal katılımdır. Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin ardından iki ülkede kurulan cumhuriyetlerde, modern toplum ve siyasetin ilke ve kurumları inşa edilmiştir. İkisi de siyasal kültür ve geçmişlerinde halihazırda var olan iki kurumu güncelleyerek, onları özgürlükçü bir siyasetin yapı taşları haline getirmiştir. Bunlardan ilki, yurttaşları yasa önünde eşit kabul ederek hak sahibi varlıklar olarak tanıyan modern (yazılı) anayasalardır. İkincisi, Roma Cumhuriyeti'nde, Orta Çağ Avrupa kent devletlerinde örneği olan, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde danışma niteliği taşıyan tabakalar meclislerinin günümüz parlamenterlerine dönüşerek, yasama göreviyle donatılmasıdır. Modern anayasalar ile parlamento kurumu, modern cumhuriyete yön veren iki yapıdır. Cumhuriyetçi kuruluşta siyasal katılım, ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş bir tema olduğu için bu incelemenin sınırları dışında tutulmaktadır.

Çalışmanın ilk kısımda, yasa kavramının cumhuriyetçi düşüncedeki karşılığı soruşturulmaktadır. İkinci kısımda, siyasal iktidarın yasa karşısındaki konumu tartışmaya açılmakta, modern cumhuriyet idarelerinin ilk örnekleri olan Amerikan ve Fransız cumhuriyetlerinin kuruluş tecrübelerine yer verilmektedir. Üçüncü kısımda ise Türkiye'de yeni ulus devlet ile Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde siyasal iktidar ile yasa arasındaki ilişki irdelenmektedir. Bu incelemede, Cumhuriyet'in kuruluşu 1923 yılıyla birlikte başlatılmamaktadır.

Mondros Mütarekesi (1918) sonrasında Anadolu’da başlayan sivil direniş dernekleri ile Kuvâ-yi Milliye hareketiyle başlayan direnişin 23 Nisan 1920 yılında Ankara’da kurulan Büyük Millet Meclisi (BMM) ile yeni bir evreye girdiği fikri benimsenmektedir. Cumhuriyet’in kurumsal manada kuruluş temellerinin BMM’nin açıldığı 1920 tarihine kadar uzandığı önermesi kabul edilmektedir. Birinci Meclis’in faaliyet içinde olduğu üç yıla yakın zamanda Cumhuriyet ilan edilmemekle birlikte hükmü yani “egemenliğin kayıtsız şartsız millete aittir” ifadesi 1921 Teşkilatı Esasiye’nin ilk maddesi olarak kabul edilmiştir. Bu çalışma, anayasal kuruluşun ilk mutabakat metni sayılabilecek 1921 Teşkilat-ı Esasi’yi de içine alır şekilde 23 Nisan 1920 ile Birinci Meclis’in kendisini feshettiği 15 Nisan 1923 tarihleri arasındaki döneme odaklanmaktadır.

Cumhuriyetçi Düşüncede Yasa Kavramı

Cumhuriyetçi fikir geleneğinde -genel olarak- yasanın gücü ve kapsamı hakkında iki ana bakışın yer aldığı ileri sürülebilir. İlki cumhuriyetçi düşünür Machiavelli’den gelen ve zorlayıcı bir unsur olarak yasayı konumlandıran anlayıştır. Machiavelli yasayı, kalabalık kitleleri frenleyecek, onların eylemlerini düzenleyerek ortak iyiye hizmete sevk eden bir araç olarak tarif eder (Tuncel, 2010: 170). İnsan doğasına karşı olumsuz bir yaklaşımı olan Machiavelli, insan yapısı olan rejimlerin de yozlaşacağı kanaatini taşır. Bu nedenle yozlaşan yönetim, halk ve kurumlara karşı çareyi yeni bir başlangıç çerçevesinde yeni bir yasa sunacak ve o yasaya itaati zorlayacak güçlü bir liderlikte bulur (Machiavelli, 2013: 60). Machiavelli’nin düşüncesinde yasa, Tanrı’nın buyruğu olmaktan çıkmış olsa bile dışarıdan gelen emir anlamından sıyrılmamıştır. Erken dönem Rönesans düşünürü olan Machiavelli’de yasanın kaynağı değişmiş, formu aynı kalmış gözükmektedir. Diğer bir ifade ile, Machiavelli’nin siyaset kavrayışında Tanrının buyrukları yerini “ortak iyi”ye hizmet eden bir yasa düşüncesine bırakmıştır. Yine de en nihayetinde yasa, halk için zorlayıcı buyruktan başka bir şey değildir. Emir manasındaki yasa, mutlakiyetçi bir egemenlik anlayışına hizmet etmektedir.

Cumhuriyetçi düşünce geleneği içinde yasanın diğer bir fikri kaynağı ise Montesquieu’ya uzanır. Montesquieu’da yasa, doğa bilimlerine yakın bir şekilde “nesnelerin doğasından türeyen zorunlu ilişkiler”in (2019: 3) sonucudur. Sözelimi bir ülkedeki nüfus yoğunluğu, iklim, geçim kaynakları gibi fiziksel koşullarla din, inanç, mevcut yönetim gibi toplumsal ve siyasal faktörler sürekli etkileşim halinde olmaları nedeniyle yeni şartlar üretirler. Yasalar, ulusun ruhuna etki eden bu etmenlere uygun olmak zorundadır. Montesquieu’da yasa, ne Hristiyan teolojisinden türediği gibi Tanrı’nın sonsuz gücünden gelen

(ilahi) buyruktur ne de Machiavelli'nin gösterdiği gibi halka yönetici tarafından dayatılan bir emirdir. Yasalar, toplumun içinde bulunduğu koşullardan türeyen ve yine onları etkileyen kaidelerdir. Bu bakımdan yalnızca halkı değil, yöneticileri de bağlayan yeni bir anlayışın kapıları aralanmaktadır.

Montesquieu ister monarşi ister cumhuriyet olsun yasaların hüküm sürdüğü rejimleri ılımlı yönetimler olarak saymaktadır (2019: 35). Monarşi gibi cumhuriyet yönetiminde de siyasal iktidarın sınırlarını yasalar belirler. Cumhuriyetçi düşünce içindeki yasa kavrayışı, Antik gelenekteki izonomiye (isonomy) yakındır. Kişilerin yerine yasaların hâkimiyeti manasındaki izonomi, öncelikle yasaların her yurttaşın eşit biçimde uygulanmasını gerektirir (Arendt, 2017: 26-37). Öte yandan izonominin etkili olduğu İyonya medeniyetinde, yöneten yönetilen ayrımı bulanıktır (Karatani, 2018'den aktaran Kömürçü, 2019: 294). Terk edilmiş bir usul olmakla birlikte izonomi en çok yönetilenlerin aynı zamanda yönetenler olduğu cumhuriyet rejiminde işlerlik kazanabilir. Ayrıca yasaların hakimiyetindeki bir kamusal yaşamda tıpkı cumhuriyetlerde olduğu gibi yurttaşların siyasal katılımı en yüksek noktaya çıkmaktadır. Arendt'in (2017: 36) Herodot'un metinlerinden çıkardığı izonomi, kişilerin yerine yasaları öne çıkardığı için modern siyaset teorisi içinde canlandırılması gereken bir kavramdır.

Yasa kavrayışları farklı olmakla birlikte Machiavelli de -Montesquieu gibi- cumhuriyeti denge rejimi olarak saymaktadır (2019: 35). Roma Cumhuriyeti deneyimine referansla Machiavelli cumhuriyet idaresini siyasal iktidar ile halk arasında bir denge kurduğunu belirtir. Roma'da konsüller, senato ile halk meclisi arasında bir denge vardır (Nomer, 2013: 139). Roma Cumhuriyeti'nde karma yönetim ya da karma anayasa olarak geçen bu yönetim usulü ne tek kişinin sınırsız gücüne ne iktidar seçkini bir avuç azınlığın ihtirasına ne de kitlelerin kontrolsüz iktidarına müsaade eden bir siyasal yapı kurar. Karma yönetim, mutlak yetkiye sahip yöneticilerin konsüller, toprak sahibi aristokratların senato, halkın ise meclis yoluyla siyasete dahil olduğu bir idare biçimidir (Oğuz, 2013: 101). Karma yönetim, erkler ayrılığı ilkesinin Antik dönemdeki karşılığıdır. Bu bakımdan yasaların yalnızca halkı değil yöneticileri de bağlaması, toplumun tüm kesimlerinin eşit ve özgür yasalar altında yaşayabilmelerinin de teminatı olarak erkler ayrılığı ilkesi, cumhuriyetçi düşünce geleneğinin vazgeçilmez bir unsurudur.

Cumhuriyetçi düşüncede yasa kavrayışına katkı sunan diğer bir düşünür olan Kant ise -Montesquieu gibi- insanların ancak ortak yasalar altında yaşadıklarında özgürlüklerini gerçekleştirebileceklerini ileri sürmektedir (1960: 20; Satıcı, 2013: 205). Şahıs ya da zümre egemenliğinin yani despotizmle

oligarşinin karşısına cumhuriyetçi özgürlüğü yerleştirir. Kant'a göre cumhuriyetin fazileti, şahısların değil kamunun/ammenin idaresi olmasından kaynaklanır (2010: 34). Cumhuriyet idaresinde şahsın egemenliğinden kaçınmak için erklerin ayrı ellere verilmesi gerekmektedir. Kant, cumhuriyetçi özgürlükle yasanın hüküm sürmesi için erklerin ayrı ellerde olmasını taviz verilemez bir şart olarak değerlendirmektedir. Hatta Kant, cumhuriyetçiliği erkeler ayrılığıyla tarif eder. Kant'a göre cumhuriyetçilik, yasama gücüyle hükümet etme/yürütme gücünün ayrılığını kabul eden devlet ilkesidir (1960:20).

Modern Cumhuriyetlerin Kuruluşu

Cumhuriyetin geçmişi Roma İmparatorluğu'na kadar uzanır. Roma'daki cumhuriyet deneyiminin ardından Orta çağ ve erken Rönesans döneminde İtalya ve Kuzey Avrupa ülkelerinde pek çoğu aristokratik mahiyette cumhuriyetler çıkmıştır. Kent devletlerinde görülen bu yönetimlerde parlamento olmakla birlikte söz konusu kurum şehrin iktisadi ve askeri bakımdan güçlü ailelerin güdümündedir (Montesquieu, 2019: 200). Amerikan ve Fransız Devriminin zeminini hazırladığı modern cumhuriyetler ise hiyerarşik feodal düzene ve mutlak monarşiye topyekûn itirazın sonucu olarak görülebilir. Sözgelimi modern cumhuriyetin ilk örneği olarak Amerika kıtasında İngiliz donanmasına ve yönetimin dayattığı vergilere karşı başlayan isyan, yeni kıtada yerelde öz yönetimin hâkim olduğu, belirli aralıklarla seçimle başa gelen başkan ile onun hesap vermekle yükümlü olduğu iki kanatlı parlamento üzerine kurulan cumhuriyetle sonuçlanmıştır. Aynı dönemde Fransa'da sanayi, ticaret ve finans sektörüyle güçlenen yeni orta sınıf, mevcut yönetimin despotizme kayan idaresine son veren bir devrimin ardından cumhuriyete yönelmiştir.

Kurucu iktidarın yasa karşısındaki konumuna bakıldığında iki cumhuriyet deneyiminde farklı neticelerin ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Öncelikle Amerika'da Bağımsızlık Savaşı ile Devrim'in ardından kurulan cumhuriyette Montesquieu'nun siyasal egemenliği bölerek, ayrı ellere veren erkler ayrılığı kuramı benimsenmiş görünmektedir. Yasaların egemenliğiyle ilişkili cumhuriyetçi ilke Amerikan devletinin kurucu felsefesine yerleşmiş gözükmektedir. Bu bağlamda yasalar, yurttaşların katılımının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yasalar, halk ile yöneticiler arasında ayrım olmaksızın herkesi bağlar (Tocqueville, 2015: 108). Ayrıca yatay ve dikey kuvvetler ayrılığı modeliyle Amerika, yalnızca cumhuriyetlerde yönetenler aynı zamanda yönetilenlerdir görüşünü benimsemiş gözükmektedir. Eroğul da Amerikan Cumhuriyeti'nin köklerinde erkler ayrılığı ile yasaların egemenliği ilkesi olduğunu ifade ettikten sonra ilkinin erk sahiplerini frenlediğini, ikincisinin ise devlet gücünü kurallara

bağlayarak hukuk devleti ilkesine işlerlik kazandırdığını söyler (2003: 105). Amerika'nın kuruluşunda liderlik özelliği güçlü önderler çıksa da Cumhuriyet rejiminde lider etrafında toplanan bir halk yoktur. Amerikan Devrimi kalıcı kurumlar tesis ederek, kadiri mutlak bir iktidar yaratmamıştır (Arendt, 2017: 119). Kadiri mutlak iktidar, iki açıdan da tehdit içermektedir. İlk klasik manada tek kişinin despotizmidir. Yeni Kıta'daki halk, gösterdiği direnişle İngiliz vesayetinden kurtulduktan sonra feodal aristokratik gelenekler üzerine bina edilen monarşiyi gündeminden çıkarmış gözükmektedir. Özgürlükçü bir idarenin önündeki diğer bir sorun ise çoğunluğun kontrolsüz iktidarındır. Amerikan cumhuriyeti için asıl sorun, çoğunluğun despotizmi olabilir (Tocqueville, 2016: 391 vd.). Amerikan Devrimi'ne, Konfederasyon ve erken Cumhuriyet'e öncülük eden Kurucu Babalar, hiçbir grubun/kimsenin tek başına gücü ele geçiremeyeceği bir hükümet sistemi ile anayasa üzerinde mutabakata varmışlardır. Acton, Amerikan Anayasası'nı çoğunlukçu bir demokrasinin karşısında fakat ülkedeki geleneklere dayanan güçlü bir tepkinin sonucu olduğunu söyler (2019: 45). Bu bağlamda en azından kuruluş sürecinde yöneticiler de dahil olmak üzere herkesi bağlayan bir ortak yasa altında yaşama ideali, cumhuriyetçi bir düstur olarak benimsenmiştir. Thomas Paine'in *Common Sense*'i, *Federalist Yazılar*, *Bağımsızlık Bildirgesi* gibi *Haklar Bildirgesi* de Amerikan Cumhuriyeti'nin ve Amerikan Aydınlanmasının en önemli örnekleri olmuştur (Köktaş, 2014: 116). Amerika'daki özgürlükçü metinleri 1789 yılında Fransa'da yayınlanan *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* takip etmiştir.

Amerika'daki cumhuriyet yönetiminin yasanın altında konumlandırılan siyasal iktidar anlayışına karşılık Fransa'da Meclis -içindeki hiziplerin en güçlü kanadının hâkim olduğu- güdümünde bir yönetim kurulmuştur. Devrim'den sonraki birkaç yıl içinde cumhuriyet yönetimi kurulmakla birlikte sınırsız bir iktidar gücünü elinde toplayan hükümet denemeleriyle hızla otoriterleşmiştir. Fransa'da kurulan yeni düzende, Rousseau'nun halk egemenliği anlayışının etkili olduğu söylenmektedir. Arendt ise Fransa'da uzun yıllar başbakanlık yapan Jaques Turgot'un Devrim'den önce dahi ulusal egemenlik kaygıları nedeniyle erkler ayrılığını reddettiğini hatırlatır (2017: 27). Demokratik bir cumhuriyetin en önemli araçlarından biri sayılabilecek erkler ayrılığı ilkesi, Avrupalı devlet adamlarının fikriyatında yer sahibi değildir. 21 Eylül 1792'de oybirliği ile monarşiyi kaldıran, dört gün sonra "Fransız Cumhuriyeti'nin bir ve bölünmez olduğu"nu (Ağaoğulları, 2006: 270-71) karara bağlayan kurum, Konvansiyon Meclisi'dir. Meclis hükümeti olan Konvansiyon, özünde yasama ile yürütme erkini parlamentoda toplayan kuvvetler birliğine dayanır. Fransız halkının bölünmez birliğini temsil eden Konvansiyon, meclis üstünlüğü ilkesine göre çalışır. Fakat devrim ya da savaş gibi siyasal kriz zamanlarında

hızlı karar almak ve harekete geçmek için başvuru meclis hükümeti sistemi, ekseriyetle meclis içindeki güçlü bir grup azınlığın tekeline girmektedir. Fransız Cumhuriyeti'nde teorik olarak bütün erkler Konvansiyon'da toplansa da fiili olarak tüm yetki yürütme makamı olan Kamu Selamet Komitesi'nin elindedir (Saygılı, 2021: 559). Mutlak bir halk egemenliği rejimi içinde meclis üstünlüğü fikri altında dar bir kadronun eline geçen iktidar, yargıdan orduya, dışişlerinden ekonomiye kadar her alanda hüküm verir hale gelir. Bir süre sonra iç hesaplaşmalar had safhaya çıktığında İhtilal Mahkemeleri, devrimcileri yargılamaya başlar. Arendt'e göre Fransa'da halk adına devrim yapanlar, halkı hem bütün yasaların hem de iktidarın kaynağı olarak görme gibi bir hataya kapılmışlardır (2017: 208). Fransa'da yasalar değil halk, halk değil onun adına hareket eden bir avuç insan her şeyi yapma hakkı elde etmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet'in Kuruluşu: Siyasal İktidarın Yasayla İlişkisi

Cumhuriyet'in ilanından önce Türkiye'de, yönetim ve hükümet biçimine ilişkin demokratik tercihler yapılmıştı. Bunların başında Meclis ve anayasa gibi iki somut gelişmede vücut bulan Meclis üstünlüğü ilkesi ile anayasalı yönetime geçiş gelmektedir. 23 Nisan 1920 yılında BMM Ankara'da açılmış, 20 Ocak 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmıştır. İlk gelişmeyle vatanın ve milletin bekası ve geleceğine ilişkin son hükmü verme yetkisi Meclis'e verilmekte, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile anayasalı bir yönetim iradesi tescil edilmekteydi. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile gerçekleşen rejim değişikliğiyle milli egemenliğe dayalı, anayasalı ve parlamentolu düzen kurulmaktaydı. Bu manada iki kurumun modern devletin cumhuriyetçi özünü teşkil ettiği ileri sürülebilir. Başlangıçta açıkça ilan edilmese de gücünü ilahi kaynaktan alan saltanat hükümranlığı, meşruiyetini halktan alan dünyevi egemenlikle yer değiştirmekteydi. Saltanatın kaldırılmadığı, Cumhuriyet'i ilan edilmediği bir dönemde 1921 Anayasası, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu hükmünü ilk maddesine yerleştirmektedir.

1923'te adı konan siyasal devrimin en önemli sonuçlarından biri değişen yasa anlayışıdır. Daha önce mutlak güce sahip bir egemenin emredici/yasaklayıcı buyruğu olarak görülen yasalar, ortak yaşamın idamesi için yol gösteren ilkelere dönüşme potansiyeline sahiptir. 1921 Anayasası ile birlikte kurucu meclis¹ niteliklerine sahip olan BMM, demokratik bir cumhuriyeti

1 Üç yıla yakın etkinlik gösteren Birinci Meclis, kurucu meclis sıfatını taşımaktadır. Ankara'da Meclis'i toplayan gelişme, Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adıyla 19 Mart tarihinde yayınladığı genelgeyle başlar. Bu belgede meclis-i müessisan yani kurucu meclis ifadesi geçmektedir. Daha sonra Kazım Karabekir ile Celalettin Arif Bey gibi önde gelen kişilerin itirazıyla kurucu meclis yerine

gerçekleştirme potansiyeline sahip gözükmektedir. Bu kapsamda kurucu meclisin yasayla ilişkisine yönelik bir soruşturma yapılabilir.

BMM açıldıktan sonra meclis üstünlüğü ilkesini öne çıkararak meclis hükümeti sistemine geçilmiştir. Mutlakiyetçi yönetimlerdeki gibi siyasal erki tek elde/kurumda toplayan meclis hükümeti sistemi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yasal bir dayanağa kavuşur. Bu yönüyle Türkiye'deki siyasal iktidar, dikey ve yatay kuvvetler ayrılığını yerleştiren Amerikan cumhuriyetçiliği yerine meclis güdümünde bir hükümet sistemi kuran Fransız cumhuriyetçiliğine yakın bir tercihte bulunmuştur. Kuruluş sürecinde yasama ile yürütmeyi ayrı ellere veren hükümet sisteminden uzak durulmuştur. Toprak'a göre Atatürk, erkler ayrılığına dayanan hükümet sistemini İkinci Meşrutiyet'in başarısızlığının arkasındaki neden olarak görmektedir (2021: 32). Toprak gibi Tanör de kuvvetler ayrılığının Mustafa Kemal'in zihninde meşrutiyetle, meşrutiyetin ise en nihayetinde bir tür saltanat aldatmacası ve halk egemenliğinin düşmanı olarak yorumlandığını belirtir (2023: 30). Toprak ayrıca Mustafa Kemal'de özgürlükten ziyade eşitlik ilkesi ön planda olduğu için meclis üstünlüğünü tesis eden güçler birliği fikrine daha yakın olduğunu ileri sürer (2021: 31). Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Birinci Grup'a karşılık Birinci Meclis içindeki muhalif vekiller, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinde meclis hükümeti sistemini eleştirmektedirler. Yasamayı ve yürütmeyi tek elde toplayan bu hükümet sistemini millî egemenliği ve meclis üstünlüğü prensibine aykırı bulduklarını dile getirmektedirler (Demirel, 2020: 164-65).

Meclis içindeki yasama faaliyetlerinde siyasal erki tek elde toplayan karar ve gelişmeleri sıralamak gerekirse, ilkin Meclis Başkanı'nın, parlamenter sistemde icra makamına denk gelen Heyeti Vekile'nin de doğal reisi olmasından söz etmek gerekir. Yasama ile yürütme kudreti tek kişide toplanmaktadır. İkinci olarak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Meclis'in yetkileri tek tek sayılırken, icra makamı olan Heyeti Vekile'nin görev ve sorumlulukları belirtilmemektedir. Bu durum icra organı olan Heyet-i Vekile'nin yetkilerini belirsizliğe iterken aynı zamanda yetki karmaşasına da yol açmaktadır. Diğer bir sorun, 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun (A-RMHG) -yani Birinci Grup'un- başı olan Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis Başkanlığı görevini sürdürmesidir. Oysa Birinci Grup'un lideri olarak tarafsızlığını yitirmiştir. Benzer şekilde Birinci Grup'un üyeleri de Meclis Başkanlığı Divanı'ndaki görevlerinden ayrılmamışlardır. Öte yandan Meclis

olağanüstü yetkili meclis ifadesi kullanılsa fiili durum içinde Kongreler Dönemi'nde birleşen siyasal irade Ankara'daki Meclis çatısı altında tecelli etmiştir. Demirkent'e göre BMM, anayasa yapan bir meclis olarak kurucu bir önem taşımaktadır. Bknz. Dinçer Demirkent, *Bir Devlet İki Cumhuriyet*, Ayrıntı Yayınları, 2017.s. 144 vd.

iradesini sınırlandıran diğer bir şey, Heyet-i Vekile üyelerinin seçim yönteminin değiştirilmesidir. BMM kurulduğunda 2 Mayıs 1920 tarihli Kanun'la 11 kişiden oluşan Heyet-i Vekile üyelerinin, Meclis içinden salt çoğunlukla seçilmesi şeklinde karar alınmıştır. Fakat 4 Kasım 1920'de vekillerin Meclis üyeleri arasından doğrudan seçilmelerine son verilerek, Meclis Başkanı'nın sunduğu liste içinden oylama yapılması usulüne geçilir (Demirel, 2020: 232). Yeni durum Meclis üyelerini geri palana ararken hem yasamanın hem de yürütmenin başı olan Meclis Başkanı'nın iradesini güçlendirmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya tanınan Başkomutanlık yetkisinin dördüncü kez uzatılması ve Meclis adına imza yetkisinin yinelenmesi, Meclis'i fiilen etkisiz hale getiren düzenlemeler olarak sayılabilir.

Cumhuriyet idaresi, şahsa değil kamuya ait olması nedeniyle monarşiyle despotizmden ayrılır. Amme idaresinin yerine geçen şahıs idaresi, cumhuriyeti de istibdada sürükler. Cumhuriyetçi düşünür Kant'a göre bunu engellemenin yolu yasama gücünü yürütme gücünden ayırmaktan geçer (1960: 20). Demokratik bir cumhuriyet için şahıslar yerine yasaların hüküm sürdüğü bir idare kurulmalıdır. Arendt modern bir siyaset kuran cumhuriyetçi yönetimlerde, egemenlikle yasaların kaynağının ayrılması gerekliliği üzerinde durur. Arendt'in ayrımında toplumla devleti birbirine bağlayan ve mümkün olduğunca geniş bir mutabakat metni olan anayasa, yasaların kaynağıdır; halk ise iktidarın kaynağıdır ve halkın seçtiği yöneticiler belirli bir süreler için bu erki kullanabilirler (2017: 247). Kuruluş sürecinde iktidar ile yasaların tek elde toplanması tehlikesine karşı Arendt, kurucu iktidarın ehlileştirilmesinden söz eder. Yasama ile yürütme arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı Amerikan ve Fransız Cumhuriyeti'nin başlangıcında da öne çıkan bir sorundur. Amerikan deneyiminde bir mutabakat metni olarak ortaya çıkan anayasa, karizmatik önderlerin de içinde olduğu liderler kadrosunun üzerinde bir konuma sahiptir. Amerika'daki kurucu eylem, anayasaya uygun hareket ederek mevcut düzenin meşruiyetini ve istikrarını koruyabilmiştir. Fransa'da ise aksi istikamette bir eğilim üstün gelmiştir. Ulusun tek temsilcisi sayılan Meclis ile onun içinde yer alan dar bir kurucu lider grubu, en üstün iktidar yani egemen sayılmıştır. Bu yönüyle anayasanın hazırlık ve kabulünde aldıkları etkin rolden ötürü, kendilerini temel yasadan da üstün bir konumda oldukları ileri sürülebilir. Fransa'da Devrim'in önemli aktör ve fikir adamlarından Sieyès, *Üçüncü Sınıf (Tiers-etat) Nedir?* başlıklı eserinde ulusun bağımsızlığını vurguladıktan sonra onu her türlü pozitif hukukun kaynağı ve en yüce hâkimi olarak saymaktadır (2005: 75). Sieyès'in metni -Rousseau'nun halk egemenliği kuramıyla birlikte- ulusun dolayısıyla kurucu meclisin herhangi bir yasa ile sınırlandırılmayacağı düşüncesine meşruiyet kazandırmıştır. Fransa'daki

Cumhuriyet tecrübesinin hesap sorulamaz şekilde güçlenen kurucu iktidarın keyfiyet içinde hüküm verdiği, şahıs egemenliğinde rövanşist bir iktidara dönüşürken terör dönemine kapı araladığı ileri sürülebilir.

Yasama ile yürütmenin tek elde birleşmesinin olumsuz neticesi, ilk olarak yargı sahasında ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Birinci Grup'ta toplanan siyasi erk, Meclis içinden gelen itirazlara rağmen olağanüstü yetkilerle donatılmış bir olağanüstü mahkeme düzeni kuran bir yasa çıkarır. 11 Eylül 1920'de çıkarılan Firariler Hakkında Kanun'la İstiklal Mahkemeleri kurulur. Başlangıçta asker kaçaklarına ilişkin yargılama yetkisiyle sınırlı olan mahkemelerin kapsamı genişletilerek, vatana ihanet, casusluk ve memleketin maddi ve manevi gücünü kırmaya çalışmak gibi suçlar eklenir. 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlığa getirilince, olağanüstü yetkilerle donatılan mahkemeler doğrudan Başkomutanlık makamına bağlanır. Mahkemeler olağanüstü yetkilerle donatıldığı gibi verdiği hükümler de kesin sayılmakta, itiraz ve yeniden yargılamaya başvurulmamaktadır. Bir süre sonra Meclis denetiminden tamamen çıkan mahkemeler, doğal yargıç ilkesini ihlal ederek adil yargılama hükümlerinin dışına çıkar.

Yargı bağımsızlığını yok eden siyasi davaların yanına diğer bir sorun da idarenin işleyişinde ortaya çıkar. Hükümetin merkez ve taşra teşkilatlarında kamu adına görev yapan kişilerin, yurttaşların hak ve hürriyetleri sınırlayan işlemlerde buldukları yolundaki şikayetler artmaktadır. Birinci Meclis döneminde İkinci Grup ile Müstakiller olarak anılan vekiller, kötü idareden, idare zulmünden ve kendilerini yasadan üstün gören memurlardan şikâyet etmektedirler. İkinci Grup'un yayın organı olarak bilenen *Tan Gazetesi*'nin dördüncü sayısındaki baş yazıda kötü idareden duyulan rahatsızlık dile getirilir (Demirel, 2005a: 187). Müstakil Grubun başını çeken (Kastamonu vekili) Abdülkadir Kemâli Bey, *Tan Gazetesi*'nde kaleme aldığı yazısında milletin içeride ve dışarıda olmak üzere iki düşmanının olduğunu ifade ederken, dış düşmanla orduların mücadele ettiğini fakat gözle görünmeyen ve her yere nüfuz eden diğer bir düşmanın ise milli egemenliği tanımayan bir idare zulmü yaşandığını belirtir (Tan Gazetesi'nden 12.02.1923'ten Aktaran Demirel, 2005a: 187). Erzurum vekili Hüseyin Avni Bey ise Birinci Meclis'teki bir konuşmasında memleketindeki mahalli bir gazetecinin savcı tarafından haksız bir şekilde nezarete atılması hadisesinden söz ederek, kendilerini yasadan da üstün gören memurlar hakkında işlem yapılması gerektiğini söyler (Demirel, 2005b: 178). Kötü idare ya da idare zulmü olarak adlandırılan meseleler münferit olmadığı gibi muhalif vekillerin dile getirdiği şikayetlere rağmen önü alınamamış gözükmektedir. Zira Müstakil vekillerden Abdülkadir Kemâli Bey, Ceza Yasası'na eklenmek üzere 10 maddelik ilave bir kanun teklifi

verir. İlave kanun önerisinde “rütbe ve mevki ne olursa olsun herhangi bir devlet memuru kişisel özgürlüklere ya da milletin doğal ve medeni hukukuna tecavüz ederek Kanuni Esasiyi ihlal ettiği takdirde üç yıldan az olmamak kaydıyla hapis cezasına çarptırılır” (Demirel, 2020: 349) hükmü yer almaktadır. Bu Kanun teklifi uzun süre Komisyon’da bekletilir. Sorunun yasa yapmanın ötesinde bir mahiyet taşıdığını dile getiren Hüseyin Avni Bey, aslında bu suçların yasada karşılığının olduğunu fakat işletilmediğini çünkü ülkede yasaların üzerinde yaşayan bir sınıfın olduğunu söyler (Demirel, 2020: 350). Söz konusu Kanun teklifinden üç yıl sonra ilgili düzenleme *Hürriyeti Şahsi Kanunu* adıyla Meclis’te kabul edilir. Uzun süren tartışmaların ardından çıkan *Hürriyeti Şahsi Kanunu*, rütbe ve mevkilerine bakılmaksızın temel hak ve hürriyetleri istismar edenler kamu görevlilerinin cezalandırılması hükmünü öngörmekte, hak ihlaline maruz kalan kişilere kamu davası açma yolu tanımlanmaktadır (Özkan ve Taşdelen, 2019: 49).

Meclis’te şahıs egemenliği kuran, idare ve yargının keyfiyetiyle sonuçlanan düzenlemelerin karşısında bir blok oluşturma gücü Birinci Meclis’le sınırlı kalmış, muhalif vekillerden ayıklanarak oluşturulan İkinci Meclis’te bu tartışmalar son bulmuştur. Cumhuriyet’in ilanından sonra yapılan 1924 Anayasası’nda Meclis üstünlüğü bir kez daha vurgulansa dahi yasama ve yürütme erki, bu kez cumhurbaşkanlığı makamı ile onun kabinesinde birleşmiştir. Eroğul’a göre Türkiye, Rousseaucu yaklaşımla katıksız bir kuvvetler birliğiyle işe başlamış, 1936’da partiyle devletin birleşmesiyle bu anlayış en üst noktaya varmıştır (2003: 106). Eroğul, erkler ayrılığıyla güç kazanan liberalleşmenin kapılarının 1946 yılında açıldığını ancak onların tam olarak yerleşmesinin 1961 Anayasası’nın getirdiği düzenlemelerle mümkün olduğunu belirtir. Zira 1950’de iktidarın el değiştirmesine rağmen Meclis çoğunluğuyla yasama organını kontrol eden, yürütmeye ise hem başvekilliğe hem de cumhurbaşkanlığı makamına sahip olan iktidarı sınırlandırabilecek bir fren mekanizması yoktur. Kendisini yasanın üzerinde konumlandıran Demokrat Parti Hükümeti, yargı organına, basına ve üniversitelere yönelik baskılarını artırmaktan kaçınmamıştır. Yasama ve yürütme erkini tek elde tutan idare, toplumsal ve siyasal muhalefeti yargı yoluyla susturmaya çalışmıştır. CHP ile devlet organları arasında 1946 yılına kadar artarak süren bütünleşme, 1950’den sonra Demokrat Parti tarafından devralınmıştır.

Sonuç

Yönetenlerin aynı zamanda yönetilenler olması şeklinde tarif edilebilecek cumhuriyetçi ilke, modern dönemde parlamento kurumunu güncelleyerek

toplumun tüm kesimlerine açmayı gerekli kılmıştır. Bu yönüyle cumhuriyetlerde iktidarın gücü ve kaynağı teklik/şahsilik halinden çıkarak çoğulluk kazanmıştır. Öte yandan ilahi egemenliğin (Tanrı'nın) yanında dışarıdan (senyörden ya da monarktan) gelen buyruk anlamından sıyrılan yasa fikri, ülkenin fiziksel ekonomik koşullarından toplumsal düzenine dek tüm etmenleri içinde barındıran kurallar manzumesi olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda monarşi ya da aristokrasiden farklı olarak cumhuriyetler, halkın kendi yaptığı yasalar eliyle kendisini yönettiği ve hiçbir zümrenin ayrıcalıklı olmadığı bir siyasal düzeni vaat eder. Yasaların egemenliği ilkesi en çok özgürlükçü bir cumhuriyet idealiyle bağdaşmaktadır.

Amerikan ve Fransız Devrimleri'nin ardından yaygınlık kazanan cumhuriyetlerin pek çoğu, temel hak ve hürriyetleri yazılı bir anayasa ile güvence altına alırken, düzenli seçimler yapılmakta ve parlamentolu bir yasama ve yönetme pratiğini yerleştirmiş gözükmektedir. Fakat cumhuriyetçi başlangıç yapan halkların pek azında yasaların egemen olduğu istikrarlı bir rejim hüküm sürmektedir. Bu çalışmada cumhuriyetçi başlangıçların şahıs egemenliğine savrulmasının nedeni olarak siyasal kültür ve geleneğinde yüzyıllardır hâkim olan kadiri mutlak egemenlik anlayışı olduğu ileri sürülmektedir. Zira geleneksel bir Doğu monarşisi olan Osmanlı'da padişah, kadiri mutlak iktidarın sahibi olarak yasaların üzerindedir. I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan 1918 yılındaki Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, hukuki ve fiili olarak siyasi egemenliğini kaybetmiştir. 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin toplanması ve 1921 Anayasası'nın kabulüyle ulus devlet üzerine kurulu bir cumhuriyet idaresinin kuracağına habercisi olan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Mutlak monarşiye son veren Cumhuriyet rejiminde siyasi iktidar da kendisini yasanın üzerinde konumlandırmıştır. Erkler ayrılığı ilkesi yerine yasama ile yürütme erkini mecliste birleştiren hükümet sistemi bu tercihin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Meclis üstünlüğü ilkesiyle açıklanan bu gerekçenin arkasındaki gelişmelere bakıldığında, yasama ve yürütme yetkisinin Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Birinci Grup'la sınırlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, siyasal erkin bütünüyle Meclis'te toplanması meclis üstünlüğü ilkesiyle açıklanmakla birlikte bir tür konvansiyon hükümeti kuran Meclis içinde dar bir grubun hakimiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu yönüyle Türkiye'deki kurucu eylem, Amerikan Cumhuriyetçiliğinden ziyade Fransız cumhuriyet modeline yakındır. Tıpkı Fransa'daki gibi karizmatik bir önder rehberliğinde hem yasaların hem de iktidarın sahibi olan iktidar seçkini, geniş yetkilere sahip olmuştur. Türkiye'de kurucu siyasi iktidar, olağanüstü yetkilere sahip bir kadiri mutlak bir egemenlik kurarken özgürlükçü bir cumhuriyet idealinden uzaklaşmıştır.

Kaynakça

- Acton, L. (2019). *İki devrim üzerine*. (çev. Yunus Sağır). İstanbul: Liberus Yayınları
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-devlet ya da halkın egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi
- Arendt, H. (2017). *Devrim üzerine*. (çev. Eylül Kara). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2005a). Ali Şükrü bey ve Tan gazetesi. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasal düşünce 7* içinde (s. 185-188). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2005b). Hüseyin Avni Ulaş. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye'de siyasal düşünce 7* içinde (s. 170-180). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2020). *Birinci Meclis'te muhalefet- İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul. C. (2003). Cumhuriyet kavramı. *Mülkiye Dergisi*. 28(241), 102-112.
- Kant, E. (1960). *Ebedi barış üzerine bir deneme*. (çev. Yavuz Abadan ve Seha Meray). AÜ SBF Yayınları, No: 113-95.
- Kant, E. (2010). Yaygın bir söz üstüne: 'Teoride doğru olabilir ama pratikte işe yaramaz' [Teori ve pratik]. H. Çörekçioğlu (Der.). *Kant felsefesinin politik evreni* içinde. (s. 17-56). İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları.
- Köktaş. M. (2014). Amerikan aydınlanması: Bir giriş denemesi, *Liberal Düşünce Dergisi*, 73-74, 109-137.
- Kömürcü, Ş. (2019). K. Karatani. izonomi ve felsefenin kökenleri, *Beytülhikme An International Journal of Philosophy*. 9(1), 293-297.
- Machiavelli, N. (2013). *Söylevler*. (çev. Alev Tolga). İstanbul: Say Yayınları.
- Montesquieu (2009). *Kanunların ruhu üzerine*. (çev. Berna Günen). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nomer, N. (2013). İngiliz cumhuriyetçiliği ve Makyavel. Armağan Öztürk (Ed.). *Res Publica* içinde. (s. 126- 147). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Oğuz M. C. (2013). Lykurgos'tan Lübnan'a siyasette denge arayışı: Karma anayasacılığa bir bakış. Armağan Öztürk (Ed.). *Res Publica* içinde. (s. 92-125). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özkan A. Taşdelen E. (2019). Türkiye'de kişi hak ve özgürlüklerinin gelişimi bakımından Hürriyet-i Şahsiye Kanunu. *Atatürk Yolu Dergisi*. 8(1), 53-78.
- Öztürk, A. (2013). Res Publica ideali üzerine tarihsel ve kavramsal bir soruşturma. Armağan Öztürk (Ed.) *Res Publica* içinde. (s.7-39). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Satıcı M. (2013). Kant'ın cumhuriyetçilik idesi. Armağan Öztürk (Ed.) *Res Publica* içinde. (s.187-226). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Saygılı, R. (2021). Verba docent, exempla trahunt: Birinci Meclis ile Fransa Ulusal Konvansiyon Meclisi arasındaki kurumsal ve düşünsel benzerlikler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 23(41), 548-63.
- Sieyés, E. (2005). *Üçüncü Sınıf" nedir?* (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitapevi.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye'de yerel kongre iktidarları (1918-1920)*. Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, B. (2023). *Anayasal gelişme tezleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tocqueville, A. (2015). *Amerika'da demokrasi I*. (çev. Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da demokrasi II*. (çev. Özcan Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Toprak, Z. (2021). *Atatürk kurucu felsefenin evrimi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Tuncel, A. (2010). *Cumhuriyetçi özgürlük*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.